

LENGYEL LÁSZLÓ

Alapító Atyák

ŐK EGYÜTT

Alapító Atyák szerveztek találkozót Lakiteleken. Alapító Atyák elnököltek, irányítottak. Elgondolkodom: miért nincsenek a szabaddemokratáknak alapító atyái. Miért nem nevezzük az MSZMP-ből MSZP-t reformáló szocialistákat alapító atyáknak? A Fidesznek Alapító Fiúi vannak? Vajon mi adta a megtisztelő, néha kissé gúnyosan hangzó nevet a magyar demokraták alapítóinak? Sőt miért különböztetjük meg őket az MDF-en belül is? Miért lényeges, hogy Csurka István, Csoóri Sándor az MDF Alapító Atyái és Antall József nem az?

Lakiteleken mítosza van. Ezt a mítoszt megerősítették az összehívás körülményei, az alapítók visszaemlékezései. Felteszem, hogy az Alapító Atyák „jelentőségét”, „fontosságát” növelte az MDF legnagyobb mozgalommá válása, majd hatalomra jutása, később pedig a lakiteleki sátor vált a mozgalom, a párt önigazolásává, kegyhelyévé. Nem vitatható, hogy az 1987-es Lakiteleken akkor, és azóta is társadalmi értéke van. Rászáll az elsőségre, és ebből következően a bátorságnak a dicsősége. (Annak ellenére, hogy minden elemző tudja, hogy ez az elsőség és bátorság sokadik elsőség és sokadik bátorság.) Az alapítók valódi mozgalom, valódi alapítói. (Természetesen más mozgalmak alapítói is igényt tarthatnának erre a rangra. De a szájhagyomány, a népi történelem, majd a kormányzati mozgalom glorifikáló gyűlései és írásai az egyetlen valódi mozgalommá nemesítették a magyar demokraták mozgalmát. Meglátjuk, hogy újabb történelmi idők, újabb krónikások mely mozgalmakat fognak őrmesterből tábornokká előléptetni.)

Azt hisszük, hogy tudjuk, kik a lakiteleki Alapító Atyák. Úgy gondoljuk, hogy ezek azonosak a Magyar Demokrata Fórum alapítóival. Lehet, hogy mégsem ismerjük igazán az alapítókat. Felteszük, hogy csak azok lehetnek Alapító Atyák, akik részt vettek az 1987 tavaszán és nyarán folyó előkészítő értekezleteken, Budapesten és Nagymaroson, és akik ott voltak, előadást tartottak 1987 őszi Lakiteleken, majd Lezsák Sándor szobájában megfogalmazták a Nyilatkozatot, megalapították a mozgalmat.

Igen ám, de Csoóri Sándort a legigazibb Alapító Atyának tartjuk – méltán –, pedig nem volt ott

Lakiteleken. Az Egyesült Államokban tartózkodott, így csak az előkészítésben vett, vehetett részt. Viszont végigtárgyalta a lakiteleki előkészületeket Bihari Mihály, szerepe volt abban, hogy kit hívjanak meg és kit ne, külön referátumot tartott a sátor alatt. Vajon Bihari az Alapító Atyák egyike? Bizonyos szempontból az. Mondhatnánk azt is, hogy Bihari az első kiváló, távozó az Alapító Atyák közül, aki 1988-ban, a második lakiteleki, pártalapító találkozón szakított a magyar demokratákkal. Szakított, mert a magyar demokraták nem voltak hajlandók elfogadni reformszocialista nézeteit. Nyilvánvaló, hogy nem számítják magukat az Alapítók közé ifjabb Bibó István, vagy jómagam se, akik nemcsak beszélünk a sátor alatt, de még a Nyilatkozatot is fogalmazgattuk Bíró Zoltán, Für Lajos és Kiss Gy. Csaba társaságában. Mindenek voltunk, csak Alapító Atyák nem.

Alapító Atya-e a fő előadást tartó Pozsgay Imre? Zavarban vagyok. Az igazság valahol a képről való kisatírozás és az alapító atyaság között van. Pozsgay Imre nélkül nincs, vagy nincs ilyen jelentősége Lakiteleken. Részvétele, majd a lakiteleki eseményeknek a Magyar Nemzetben való publikálása tette országos, sőt, nemzetközi hatásúvá a Lakiteleken történeteket. Kisatírozása 1990 elején nemcsak méltatlan, hanem nevetséges is. De Pozsgay nem volt és nem is akart Alapító Atya lenni. Ennél többre, illetve kevesebbre tartott igényt. Többre, mert az MDF helyett, mellett egy reformszocialista pártot akart, azt tartotta az átalakulás fő előrehajtójának. Az MDF-et e párt egyik társmozgalmának, népfőntjának tekintette. Ezért kevesebbet is kívánt az MDF-től, mint az Alapító Atya cím. Elég volt számára, hogy elindíthatta és részben ellenőrizhette a mozgalmat. És végül, nem volt Alapító Atya Gombár Csaba sem, aki ugyan többször együtt üldögélt az alapítókkal, és megtartotta külön felkérésre referátumát, de sohasem vált a belső kör részesevé.

Maradnak Alapító Atyáknak a következők: Bíró Zoltán, Csengey Dénes, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula, Für Lajos, Kiss Gy. Csaba, Lezsák Sándor. A kerék gyorsan fordul. 1993 közepén Bíró Zoltán egy másik párt vezetője, Csengey Dénes halott, Csoóri Sándor visszavonult, Csurka Istvánt kizárták, Fekete Gyula más párt-hoz állott, Für Lajos háttérbe szorult, Kiss Gy.

Csaba visszavonult, s egyedül Lezsák Sándor maradt a csatatéren. Öt év. Nagy idő. Mostanában tizenötnek számít.

KÖZÖS VILÁG

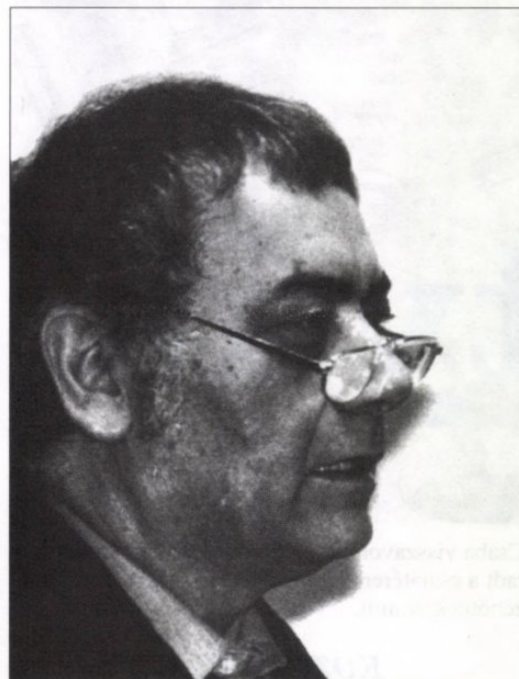
Mi kötötte, s mi választotta el egymástól őket? Miért éppen ők? Valamennyien letről jöttek. Többségük erős protestáns és plebejus indulatokkal, sérelmekkel megterhelve. Utálták az urak Magyarországot. Gyűlölték a katolikus klerust. S előítélettel viseltettek az „idegen” várossal szemben. Mindannyiunknak van valamiféle erős katarzis-élménye. Ez a megtisztító-megváltó élmény kettős. Egyfelől magyarság-élmény. Másfelől egy történelmi helyzet drámai, vagy kevésbé drámai átélése, átélése.

Ne bolondozzon az úr! Miféle dolog az a magyarság-élmény? Hol lehet azt beszerezni? Pest-erzsébeten vagy Debrecenben, Békésben vagy Csongrádban? No nem gondolok én valamiféle elvontságokra. Be lehetett szerezni ilyen megmászható magyarság-élményt a fronton, azután 1944 őszi bujdosóként és üldözőként. Magyarság-élménye támadhatott a malenkij robotra hurcoltnak éppúgy, mint a svábként kitelepítettnek. Az Alapító Atyák közül 1945 juttatta deklasszált, alsó helyzetbe, az eltitkolás és félelem helyzetébe Csurkát és családját, és ugyanez a '45 a felémelkedéshez, fejfelemeléshez Csoórit, Feketét, Bíró Zoltánt, Für Lajost. Az 1945-ös gyermekkori élmények megmászhatóan valamennyiükbe beleivódtak. Egyikük sem azonosult az urak Magyarországgal. A jobbagyi düh magyarság-élménye ez. De katartikus élmény – megírták, elmondták –, az 1953-tól 1956-ig tartó időszak, az 1956-os forradalom. Csoóri és Fekete önkínzó felismerése, hogy olyan eszmékben hittek és hisznek, amely megrabolja, megkínzza saját véreiket. Csurkának, Fürnek az a lelki élménye, ahogy a „magyarok” 1956-ban egymaguk megmutatják a világnak. És magyarság-élményükhöz tartozik, hogy ugyanezek a magyarok hogyan hajták le 1957-ben a fejüket.

Mi kötötte a nemzedékekkel arrébb növekedett Csengey Dénest és Lezsák Sándort vagy Kiss Gy. Csabát e magyarság-élményekhez? Tapogatózva, óvatosan bontogatom csomagjukat. Egykorúak vagyunk. Lehetett-e 1956? Aligha. A rossz, sava-

nyú ízen kívül nem maradt más a szánkban. A hatvanas évek életmódbeli katarzisa? Bizonyosan ott volt egy szál, amit Szörényi Levente, a Tolcsvay testvérek zenéje, Sebő, a táncházak jelenthettek. 1968? Hát?

Úgy vélem, hogy egyeseknek, Kiss Gy. Csabának, Lezsák Sándornak, Csengey Dénesnek 1980–81 az igazi katartikus élmény. Lengyelország, a lengyel mozgalom nemzeti, önmagára találó jellege. Ahogy 1980 „lengyelség”-érzete nem hagyta érintetlenül az idősebbeket sem. Valahol itt találkozott, majd itt ágazott ketté a de-

Teknős Miklós felvétele

mokratikus ellenzék és a népi-nemzeti vonal érzébeli különbözősége is: Kis Jánost, Demszky Gábort vagy Kenedi Jánost ugyancsak katartikusan érintette a lengyel-élmény. Csakhogy őket megerősítette emberjogi, társadalmi szolidaritásra épülő érzésvilágukban, és természetesen gondolatmenetükben. Megerősítette őket abban, hogy Magyarország nem járhat a lengyel úton. Hogy a magyar világ jelentősen más, mint a lengyel. Ellenben Csoóri Sándor vagy Csengey Dénes, Kiss Gy. Csaba vagy Lezsák Sándor a lengyel-élményt magyarság-élményként élte át: egy magára találó, önerejére támaszkodó, saját világát építő nemzet vízióját állította eléjük.

A harmadik út ekkor már nem elméleti kérdés volt számukra, hanem gyakorlati érzés. A lengyel Szolidaritás, a lengyel társadalom „egysége”, ahol nem civódnak pártok, nincsenek, csak „ők” – az idegen nómenklátúra, a szovjet zsoldon lévők – és „mi”, ahol nem számítunk a Nyugatra és nem kérünk kegyelmet a Keletől, ahol saját „lengyel” – és magyar – rendszerünket csináljuk. Nem hiszünk a Nyugatnak, mert mindenkor cserbenhagyott minket, legutóbb 1956-ban. (Ez a becsapottság nagyon mélyre hatolt. Hitegettetek bennünket, majd odavetettetek. Oda 1945 után Jaltában Sztálinnak, 1956-ban Hruscovnak. Csak ígérték a gazdasági segítséget, de nem adjátok.) Nem hiszünk a Keletnek, mert mindenkor becsapott minket. Két pogány közt élünk. Csak magunkra számíthatunk. A Nyugatnak, a nyugati embernek éppúgy alkonyul, akár a Keletnek, a szovjet embernek. Nem piaci versengés kell, hanem magántulajdon és társadalmi szolidaritás összeegyeztetése, nem állami tervezés és tulajdon, hanem a munkások és alkalmazottak tulajdona.

És a kultúra, a kultúra, a kultúra. A nemzet kultúrája. Lehetett-e nagyobb élmény annál, hogy egy társadalom hallgat ismét az értelmiségre, gyülekezik lakásokon, hogy a lengyel történelemről, költőkről és írókról halljon, tölti meg a templomokat, hogy papjai gyűjtő beszédeit hallgassa.

Ez nem Moszkva és nem New York. Ez mi vagyunk, Lengyelország, mi vagyunk az európai kultúra. Kiss Gy. Csaba és Csoóri Sándor nem véletlenül hitt ebben az amerikai piac és szovjet terv fölött álló harmadik, kulturális Európában. (Hitt és hisz abban a lengyel pápa is.) A lengyel élmény erősíti a magyarság-élményt. Ez a megalázkodó, kiegyező, pincér-nemzetté züllő magyarság nem mindig volt ilyen. Csak emlékeztetni kell önmagára, 1956-ra, 1848-ra. Az Alapító Atyák magyarság-élménye egyben ébresztés-élmény is, akár Adyé, a népi íróké.

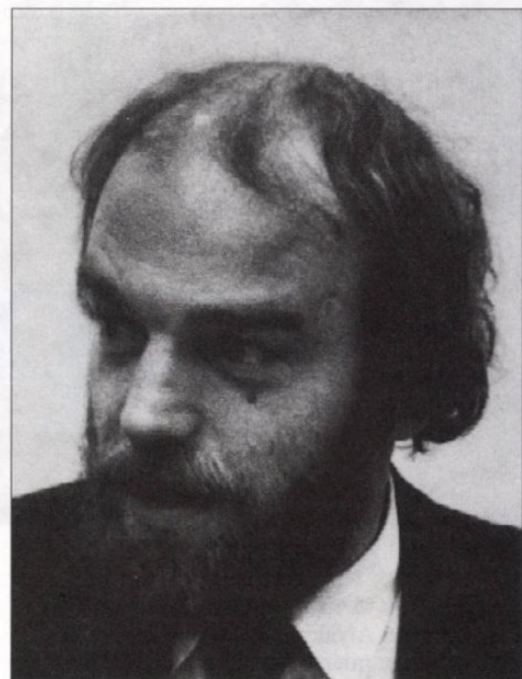

Ugyanakkor Bíró Zoltánnak, Für Lajosnak vagy Fekete Gyulának Lengyelország semmit se mondott. Túl katolikus volt, túl munkásmozgalmi, s túl radikális. Hümmgettek nagyokat rá, de nem érezték magukénak. Ebben közrejátszik az Alapító Atyák közös vonása: nem volt társadalomkritikai képük se Magyarországról, se Kelet-Közép-Európáról, se a szovjet birodalomról.

Az Alapító Atyáknak nincs közös élményük a határon kívüli magyarokról. Nem igaz az, hogy Erdély és a Felvidék, Kárpátalja és a Délvidék bejárása, az ott látottak, tapasztaltak adják a közös Trianon-élményt. Közülük csak Csoóri Sándornak és Kiss Gy. Csabának voltak és vannak igazi tapasztalatai, kapcsolatai, életre szóló barátságai. Amikor Csurka István arról beszél Monorierdőn 1985-ben, hogy egyetlen határon túli magyar sorsának javulásáért odaadná cserébe a magyarországi demokrácia ilyen vagy olyan engedelményét, akkor egy általános, nem létező erdélyi, vajdasági magyarról beszél. Pontosan ebből következik, hogy a valóságos élményeket helyettesítik ítéletekkel és előítéletekkel, saját vágyaikkal helyettesítik be az ottaniak vágyait. Nem igazán tudják, hogy mik is javítanának a kolozsváriak és a kassaiak, a szabadkaiak és a beregszásziak sorsán.

Az Alapító Atyák átéltek a nyolcvanas években a kizártság-érzést is. Azt a kisebbség-, és kizáró-dási élményt, amelyen egyszer már az idősebbek átélték 1957 után. A „széllárnyékos” hetvenes évek végén fuvallatot érezték. Pozsgay Imre művelődési minisztersége többükben is felvetette, hogy van, vagy lesz lehetőség bizonyos nemzeti kulturális érdekek képviselésére a szocializmus viszonyai között. Pozsgay bukása, kényszerpályára helyezése a Hazafias Népfrontba, Bíró Zoltánnak vagy Bihari Mihálynak személyes csapást is jelentett. A nyolcvanas évek elején csalódottsággal élték át, hogy a kultúrpolitika, és személyesen Aczél György csak játszadozik velük. Hiába írja alá még Illyés Gyula is a Hítel című folyóirat kérelmét, a barátságos Aczél György, és a kevésbé

barátságosan végrehajtó pártközpont hallani sem akar a folyóirat engedélyezéséről. A Hítelért folyó küzdelem, amelyre Csoóri, Bíró, Für, Kiss mindent feltettek, sikertelennek bizonyult. De nem jártak jobban az Írószövetségben, a fiatal írók József Attila Körében háborúskodók se. Jöttek a Mozgó Világ, s a Tiszatáj ügyei. A mozgó-lódó népieknek egyre gyűltek a sérelmei. Ezek a sérelmek nem a rendszer lényegéből, hanem Aczél Györgyből származtak – véleményük szerint. Ha nem volna az aczéli zsidó kultúrpolitika polipkarja mindenütt, ha nem szorítanák ki a

nemzeti ügyet valamennyi sajtótermékből Aczél emberei, akkor nem lenne baj.

Álljunk meg egy pillanatra. A népi tábornak a nyolcvanas évek közepéig nem a Kádár-rendszerrel volt bajuk, hanem az aczéli „idegen” kultúrpolitikával. Őszinte gyanakvással szemlélték a reformereket és a reformokat, kezdve a magyar hatvannyolctól, a csehszlovák hatvannyolcon át bármiféle piacosító kelet-európai kísérletig. 1968-ról a lehető legrosszabb véleménnyel voltak. Komolyan gondolták, hogy a Veres Péter-féle negatív minősítésű frizsider szocializmus alapján állhatnak még 1980-ban is. Minden piacosítás nemzetietlenítés.

Mert ne feledjük: a nyolcvanas évek elején nemcsak egy álnokul mosolygó, ha kell, erőt mutató hatalommal, hanem egy nemzeti kérdésekben közömbös, a rendszert jól-rosszul elfogadó társadalommal is szembe kellett nézniük, amely csak nem akart „lengyel módra” szakítani. Ellenkezőleg, az elért anyagi biztonság vélt páholyából lenézte és megvetette a lengyel típusú mozgalmat. Szakítani persze a népiek se akarták. Csak ráébredesíteni a társadalmat, hogy hová vezet „amerikanizmus”, árutébolya. A rendszer megfelelt volna nekik, ha hagyja a „nemzeti propagandát”, egyszermind fellép a fogyasztói igényekkel szemben. Kisebbségben vagyunk saját hazánkban – ez volt az érzésük. Ez volt az, ami azután radikalizálta, és átmenetileg közel vitte őket a demokratikus ellenzékhez, illetve a reformközgazdászokhoz 1983 után. Kénytelen-kelletlen belemertek egy reformerekkel folyó alkuba. De gyanakodtak a társadalomra. A magyar társadalmat a hatalomnak sikerült gyermekké tenni, könnyű megtéveszteni mindenféle színes kacatokkal. (Ez a gyanakvás sohasem múlt el belőlük. Miként a demokratikus ellenzék kemény magjából az a magyar társadalommal szembeni gyanú, hogy az mindig elbutítható, felhasználható nacionalista és sovinszta ideológiák által.) És gyanakodtak a demokratikus ellenzékre, illetve a közgazdász-reformerekre. Gyanakodtak, hogy nemzetietlen módon, az

emberi jogokat, illetve az anyagi jólétet, boldogulást elébe helyezik a nemzeti sorskérdéseknek.

BARÁTSÁG ÉS ÁRULÁS

Az Alapító Atyák protestáns presbiteriánus közösséget alkottak, ahol nem, vagy nagyon kevés volt hierarchia. Valóban nem volt közöttük egy „titkos vezér”, vagy egy mindent eldöntő „triumvirátus”. Bizonyos értelemben ezért is mutatkoztak döntésképtelennek. Nem volt annyi hatalma például Csoóri Sándornak, hogy bármelyik kérdésben övé legyen az utolsó szó. Vagy később az elnöké választott Bíró Zoltánnak. De nem állt össze közülük kettő-három, hogy körön belüli belső körként működjön. Minden nagyon lassan ment, sok-sok összevisszasággal, minduntalan előlről kezdődő vitákkal. De teljesen hiányzott az az erkölcsi és „szakmai” tekintély, amely a demokratikus ellenzék csoportjait jellemezte, amely megfellebbezhetetlenné tette Kis János álláspontját a kérdések többségében. És ismeretlen volt az a formális hierarchia, amit azután Antall József vitt be a megváltozott Demokrata Fórumba.

Jól, testközelből ismerték egymást, ezért meglepően sikeres munkamegosztást alakítottak ki, amennyire a személyes hiúságok engedték. (Mindenkinek tudhatta, hogy Fekete Gyula felhasználhatatlan mint szónok vagy mint levezető elnök, de ki merte volna ezt neki megmondani. S nehéz lett volna Csurkát megakasztani, aki váratlanul bejelentette, hogy egy kész előadást kíván felolvasni.) Felhasználták Lezsák szervező tehetségét, Csurka szónoki képességeit, Csoóri kapcsolatokat építő, fenntartó tekintélyét és tudását, Csengey benjáminkodását, Kiss Csaba konok türelmét és kitartását. Így például Lakitelek mint találkozó formailag kitűnően volt megszervezve. De belterjességük és elfogultságaik miatt képtelenek voltak programok megfogalmazására, sőt még azok elfogadására is.

Barátok voltak? Szerették egymást? Amíg nem kellett hivatásos politikussá lenniük, valószínűleg barátságok is összekötötték őket. A politikában nincs barátság. Korábban fontosnak tartották azt, amit a magyar vidéken leginkább katonabarátságoknak neveznek. Ez nem üzleti, nem haszonelvű kapcsolat. Nem is eszmétársi közösség. Sokkal inkább a menetgyakorlatok, a riadók, a táborozások, az éjszakai filozofálgatások, a kocsmázások, egyszerűen a „komoly” férfiegyüttlétek világa ez. A barátság megpróbáltatása, hogy viszi-e valaki az aknavető lövegtalpát, vagy a másikra nyomja, hogy hogyan reagál az egyéni és a közös büntetésekre. Nem frontbajtársiasság, mert nincs harc, hanem békebeli katonaszerettség. Nem hivatásos tisztek közötti kantinehangulat, hanem bakabarátság, amely a tisztek utálatán, a kopaszok nyers betörésén, a civilek megvetésén alapul.

Undorodtak azoktól, akik barátaikat, bakatársait politikai okokból vagy közvetlen előnyért cserbenhagyják, elárulják. Erkölcsükhöz tartozott, hogy nem kell megtartanunk ellenfeleinknek vagy ideiglenes szövetségeseinknek tett ígéreteinket, adott szavunkat. De a barátainknak, szobatársainknak adott ígéret, szó mindenkor megtartandó. Ha pedig nem vagyunk valamiért képesek erre, akkor a baráttal való szakításnak, az ígéret meg nem tartásának súlyos következményei vannak. Következményei bennünk, s következményei azokra nézve, akik a körülményeket úgy alakították, hogy barátunk ellen forduljunk. Nincs annál veszedelmesebb, mint hogy a mozgalomban nőtt emberi kapcsolatainkat így vagy úgy meg akarják rontani, legyen az erre vállalkozó Aczél György vagy Kis János, Debreczeni József vagy Antall József.

Ennek a laktanyabarátságának az összeomlása 1989 őszén kezdődött. A lakiteleki Atyák megígérték Pozsgay Imrének, az egyetlennek, aki a tisztikarból barátkozott velük, aki segítette őket,

hogy támogatni fogják a köztársasági elnökség elnyerésében. Támogatják, mert alkalmas köztársasági elnöknek. Támogatják, mert a „lengyel séma” szerint Moszkva csak egy reformkommunista biztosítékkal fogadja el az átmenetet. És végül támogatják, mert a barátjuk, aki együtt fog működni velük, segíteni fogja őket a kormányzásban. A körülmények hatására meg kellett szegniük az ígéretüket, cserben kellett hagyniuk Pozsgay Imrét. Ez a szőszegés mély és gyógyíthatatlan sebet ütött. Következménye Bíró Zoltán nyíl, és Csoóri Sándor takargatott eltávolodása. És következménye, hogy a körülmények alakításáért az Alapító Atyák a zsaroló judeoliberalis szabaddemokratákat vádolták és vádolják ma is. (Az nem zavarja őket, hogy a szabaddemokraták minden ügyessége kárba veszett volna, ha nem indul meg a föld Kelet-Németországban és Csehszlovákiában, ha az MSZMP nem ilyen rosszul alakul át, és nem vesznek maguk a reformkommunisták is össze egymással, ha a társadalom egy része nem képzele bele magát 1956-ba, egyszerűen, ha a társadalom többségének nem lesz elege bármiféle kommunistaságból, legyen az reformer vagy ortodox. Semmilyen összeesküvő nem tudta volna véghezvinni azt, ami magától bekövetkezett.)

Hagyták Bíró Zoltánt megsértődni és elmenni. Nem szívesen, de hagyták. Bíró nem nyugodott bele a szőszegésbe, s nem fogadta el az 1990 tavaszi MDF-SZDSZ-paktumot. Vele nem lehetett elhitetni, hogy Antall József külső kényszer hatása alatt cselekedett. Pontosan tudta, hogy ez nem igaz, hogy a paktum igazi előkészítője, haszonélvezője Antall József. Csoóri Sándorral sem tudták ezt lenyeletni. Csoóri Sándor, majd Kiss Gy. Csaba a paktumot egy kamarillapolitika, egy úri, labanc politika kezdetének látták. „Eddig verekedtünk / S csak mi verekedtünk: / Nemesurak fognak most már / Pártot ütni, verekedni / Szegény mihelyettünk. // Most már nagyon jó lesz, / Nem póri, nem véres: / Nemesurak értenek jól / A finomabb fringióhoz / S az egymás fejéhez.” Adynál két kuruc így beszélget. Hagyták magukat kihagyni. Kimaradtak. Barátaik továbbszolgáltak.

Jött Csurka István dolgozata. Az Alapító Atyák bizonnal egyetértettek Csurka bírálatának java részével. Ugyanúgy helytelenítették az Antall-féle paktumpolitikát, a kormányzati tehetetlenséget, a sorskérdésektől való elfordulást, miként Csurka. Ugyanúgy hittek és hisznek abban, hogy létezik egy nemzetközi és nemzetben belüli összeesküvés, amely megakadályozta, hogy a magyar demokraták tiszta és szép szándékai a nemzet érdekében valóra váljanak. Ugyanúgy elítélték a liberális televíziót és rádiót, amely félrevezeti, elkedvetleníti, fáradttá és meggyötörtté teszi az országot. Ugyanúgy rehabilitálták volna Pozsgay Imrét és a népben-nemzetben gondolkodó reformkommunistákat. S végül ugyancsak helyeselték, hogy előbb vagy utóbb meg kell oldani Antall József utódlásának kérdését.

Ami nem tetszett Csurka dolgozatában, az az, hogy széthúzást visz a pártba, széthúzást visz a társadalomba akkor, amikor éppen süsséggel összetartanunk kellene. Egyetértettek Csurka diagnózisával, terápiájában is sok igazságot láttak, csak az időszerűségét nem fogadták, nem fogadhatták el. „Ép-

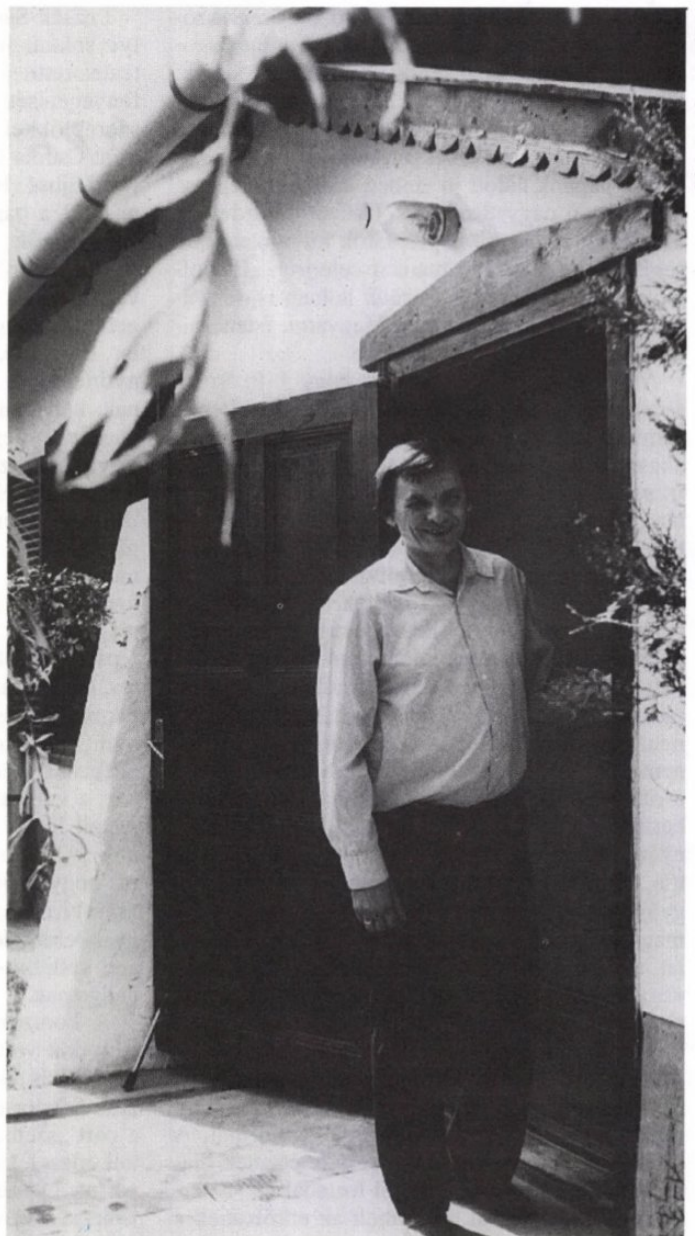
pen mert minden oldalról ellenségekkel vagyunk körülvéve, mert ellenfeleink a megosztásunkat akarják, ilyenkor nem szabad ezt tenned, Pista. Látod-e, hogy még Szabad György is, aki barátunk, aki Lakiteleken fontos beszédet mondott, nos még ő sem tudja elfogadni a gondolataidat. Akkor képzeld el, hogy milyen következményei lehetnek szavaidnak a pártban és az országban. Magyar ember ilyenkor félreteszi a sérelmeit, gyűlöleteit, és nem viszi azokat az ellenségek elé. Nem ad még több támadási felületet. Vagy megingt elért a magyar átok, hogy egymásra utalt jó emberek egymást támadják?” De Csurkát „feláldozni” szőszegés, barátságmegtagadás. Nem maradt más hátra, mint a felek győzködése: béküljtek meg. Szép dolog az igazság, még szebb a barátság. De Csurka már nem békülhetett. Személyisége, politikai szerepe veszett volna el. Következmény: Für Lajos félreállása. Következmény: mindenről a magyar demokraták liberálisai tehetnek. Ha ők nem mérgezték tovább a helyzetet, ha ők nem náciznak, ha ők nem népszerűsködnének ellenségeinknél a liberális sajtóban, akkor most nem kellene barátainkat elvesztenünk. Ki velük, ki a bajkeverőkkel!

Az Alapító Atyák is kint vannak immár. Kár értük? Nem kár? Idejük lejárt.

ARCMÁSOK

Hiúz és vakond

Szaltikov-Scsedrin egyik meséjében az ügyész úgy születik, hogy egyik szeme, mint a hiúzé, a másik, akár a vakondé. Az egyikkel élesen és világosan látja a maga és családja hasznát, a másik-

Bánhalmi János felvétele

kal csak a föld alatti dolgokat látja, miként a megszállottak.

Ravaszdi megszállott. A gyakorlatiasság és szellemvárás keveréke. Fél szeme mint a tébolyult: látja és úzi a nemzet és a párt ártó szellemeit, akik a sötétben fenekednek. Ezek a szellemek nemcsak a nemzet egészséges szellemét támadják, de beférkőznek a pártba, a barátok közé, sőt a szelleműzők fejébe is. Szónoklata kenetteljes, és ugyanakkor ördögöket és boszorkányokat seprűző – mint egy amerikai protestáns lelkészé a XVI. századból.

Emlékeznek a Salemi boszorkányokra, Arthur Miller darabjára? A puritán hősök világában van otthon **Lezsák Sándor**. Fekete ruhás, fehér galléros Hale tiszteletes. A világ erkölcsét félti. Megtisztítani akar. S titkon őszintén hiszi, hogy van igazsága a panaszkodónak: „Amikor elmentem a háza előtt, elakadt a kocsim a sima úton, ő meg állt az ablaka mögött, és énreám bámult, és amikor elfordult, a kerekem kiszabadult.” Igen, vannak ilyen emberek. Vannak olyanok, akikkel meg kell ütköznünk a gyülekezet, a nemzet, a mi kis közösségünk világában. Vélem, hogy Lezsák Sándor vakond-szemével látja, érzi az erkölcsi bűnösöket, akiket ki akar állítani a templom, a sátor elé, a fa alá, a gyülekezet néma körvébe. S ezen erkölcsi vétségeket elkövetőket arra készítetné, hogy valljanak nyilvánosan a közösségnek, így tisztuljanak meg.

Életének céljává lett erkölcsi közösségek, a tisztult közösségének létrehozása. Tud ennek érdekében mosolygósan megnyerni. Tudja, hogyan kell egy falu, egy kisváros szorongó kisembereiben bizalmat kelteni. Híttetőn lángoló és önfeledő. Tudja a kis pletykákat, a történeteket meghallani, képes a példabeszédekre. Úgy forog a vidék értelmisége, feketébe öltözött öregasszonyai és nagyhangú vállalkozói között, mint szigorú purifikátor és esendő prédikátor. Halk, meggyőző hangon hódít, hallgatóságot, beszélgetőpartnert. A kisemberek tisztaságot, puritánságot éreznek benne, szeretnék megismogatni, védeni. „A mi papunk áldott jó ember, csak el ne égesse magát az ő nagy tűzében.” Tanácsért fordulnak hozzá, szövevényes kapcsolatok kibogozásában segít, kis közösségi rítusokat celebrál. „Itt voltunk együtt tegnap, itt leszünk holnap is, testvéreim.” A Lakiteleki Sátor a Magyarok Istene hívásának és felmutatásának helye.

Miller leírja emlékirataiban, hogy J.-P. Sartre átirásában a Salemi boszorkányok úgy került filmvászonra Franciaországban, hogy keresztet akasztottak a tanyák szobáinak falára, ahogy francia katolikus otthonokban szokás. Egy puritán protestáns házban természetesen sohasem tettek volna ilyet. Eszembe jut, hogy sokan, kezdetben is, „jezsuitának” tartottuk Lezsák Sándort. „Jezsuitának”, ahogyan a magyar előítélet-világban az elő van írva: vakbuzgóság, térítési düh, ugyanakkor ravasz és képmutató szerepjáték a háttérben. Csakhogy Lezsák minden, csak nem „jezsuita”. Az a protestáns puritán, aki mögött nem áll századok szervezeti tapasztalata, egy nemzetközi hálózat, aki a szálak bonyolításában, a titkos politikában nem számíthat ezer és ezer besúgó jelentésre, nem számíthat kulturális fölényre, hanem valamennyi szálal helyben kell fonnia, minden tapasztalatot személyesen kell begyűjtenie, minden térítésre, minden húzásra csak magát használhatja fel. Ez a prédikatori kapcsolat, amely nagyon is megfelel a társadalom ilyen vagy olyan szekták, megváltások iránti vágyának, egyfajta egyenrangúságra épül: „Sándor azzal különb nálunk, hogy előbb világosodott meg neki.”

Nem ideológus. Nem valamely tiszta eszme nevében tesz. Nem eszméit akarja keresztülvinni, hanem egy erkölcsi világot, egy életformát. A rendszerváltástól nem is valamiféle eszmék diadalát várta, hanem az erkölcsi forradalmat, az erkölcsök forradalmát. És ennek az erkölcsnek a

gyökerei valahol egy elképzelt, a harmincas években leírt pogány magyar hitvilágban, mitológiában, „a magyar közösség érzetében”, valamint egy reformáció korabeli protestáns „magyar vallás” világában, s végül a lakiteleki sátorozások közösségi rítusaiban rejlenek.

De szemeiben és szívében a vakond mellett a hiúz is lakozik. Ügyességgel és könyörtelen keménységgel hajtja ki a mozgalmához szükséges anyagi forrásokat. Akár egy amerikai protestáns híszónok, egyáltalán nem szégyelli, hogy a hátsó szobában a centek pengése, a dollárok susogása hallik. Nincs piszkos pénz, nincs piszkos kapcsolat. A jó ügy érdekében bármilyen forrás, bárhol, csörgedez is, fölhasználható. 1987 óta mindent megtett, hogy megteremtse az MDF anyagi alapjait. Nem szégyenkezett, hogy a választási kampányhoz bármilyen úton pénzt szerezzen. Első volt, aki az MDF-párt nevében pénzürt kívánta árulni külföldön a miniszterelnök fogadását. Első, aki különböző jogokat árusított. Első, aki ráízlelt az Alapítvány-alapítás gyönyöreire. Első, aki letarolta a bankokat és a vállalatokat. Első, aki egy saját pártjától és saját kormányától is független pénzalapot teremtett. Első, aki elérte, hogy az ő irodájában találkozzon életében először és utoljára a miniszterelnök a kereskedelmi bankok vezetőivel. Hiúz tekintettel figyel a gazdasági szereplőket. Előbb látta meg bármelyik MDF-es képviselőnél, miniszternél, hogy a politikai hatalom mit sem ér kézzelfogható gazdasági hatalom nélkül. A hivatásos privatizálók gyenge kezdők hozzá képest.

Lezsák Sándor személye sokkal inkább megtestesítette a mozgalom fenyegetését a gazdasági szereplőkkel szemben, mint Csurka Istváné vagy Für Lajosé. Hiúz tekintete előtt a bankárok és a vállalkozók komolyan félnek. Nem tréfál. Nem vagdalkozik. Nem fenyegetőzik. Még mosolyog is. Érezhető, hogy könyörtelen. A többiek isznak, kártyáznak, lövősejnek, káeftéznek, rajta vannak az ügynöklistán, gyűjtenek az unokáknak – a Hiúz nem magának gyűjt, nem magának szerez. Nem lehet megfizetni, nem lehet megszarolni. És helyzete a pártjában olyan titokzatos, hogy könnyen hihető, bármire képes. Az a gyanúm, hogy nemcsak az ellenzéki pártok, a bankárok, a vállalatvezetők, de Antall József miniszterelnök is szívesen megtudná, hogy miből áll a „Lezsák-birodalom”, hogyan lehet hozzáférni, hogyan lehet adott esetben megtámadni. De a „nemzeti vállalkozók”, a szúrósan figyelt támogatók hallgatnak.

A korszak elemzői majd feltárják, hogy ki vagy kik voltak az MDF-nómenklatúra listáinak készítői és kézben tartói. Feltételezem, hogy Lezsák Sándor többször is közéjük tartozott. Ó volt a párt „személyzetise” egészen addig, amíg Antall József 1989 őszén el nem kezdte átvenni a pártot. Lezsák ismert minden MDF-szervezetet, ismerte a vezetőket, a mozgalom aktivistáit. Ko-

moly, s talán meghatározó szerepe volt abban, hogy kik kerültek a párt választási listára 1990 elején, hogy kik mellett milyen kampányt folytattak. De már a választások után Antall kezében volt ebből a szempontból is a gyeplő. A kormány kialakításába semmiféle beleszólást sem engedett. Lezsák és az MDF-vezetők egy része a vállalati vezetőket, a bankárokat kezdte listázni, s jelentős szerepe volt abban, hogy a kilencvenes év őszén megpróbálták a vállalati igazgatókat visszahívni. A taxisblokádnál Lezsák kiszorult. Minél jobban háttérbe került a párt a kormány mögött, annál kevesebb szerepet játszhatott. De a párton belüli belső pártot sikerült megteremtienie a Lakitelek Alapítvánnyal.

Amikor 1992 elején Csurka pártot ütött a kormánnyal és a miniszterelnökkel szemben a mozgalom előtérbe állítása érdekében, újra eljött Lezsák Sándor ideje. 1992 második felében Antall József többé már nem tekinthette semminek saját pártját, kénytelen volt foglalkozni vele. Csakhogy ez a párt, illetve ami maradt belőle, erősen az Alapító Atyák, így Lezsák Sándor befolyása alatt állt. Ha a miniszterelnök nem akarta átengedni pártját vagy annak többségét Csurka Istvánnak, és nem akarhatta, akkor kénytelen volt taktikai harcában más Alapító Atyákra, így Für Lajoson és Csoóri Sándoron kívül az igencsak aktív Le-

Bárhalmi János felvétele

zsákra támaszkodni. Ha a gyakorlatiatlan, de hatásos néptribun Csurka István, és a pénzalapokkal, listákkal rendelkező, nagy tekintélyű Lezsák Sándor összefog, akkor komolyan meggyűlt volna a baja Antall Józsefnek. A vakond-Lezsák lélekben teljes mértékig Csurka mellett állt. Csakhogy a hiúz-Lezsák megértette, hogy egy pártszakadás végzetes az MDF-re, és a szakadást inkább fogja előidézni a barát Csurka, mint az ellenség Antall. December végén az Alapító Atyák – Csurka, Csoóri, Bíró, Für, Lezsák – találkoznak és rábeszélnek Csurkát az átmeneti megbékélésre

az MDF érdekében. Az országos gyűlés után a törékeny egyensúly összeomlik. Für Lajos egyeztető próbálkozásai csődöt mondanak. Az egyetlen még szereplő Alapító Atya az utolsó pillanatig habozik Csurka és Antall között. Az utolsó pillanatig reménykedik abban, hogy Csurka engedményt tesz, illetve a miniszterelnök nem kényszeríti bele a kizáródásba. Nem tudjuk, hogy mi történt Antall és Lezsák között. Annyi bizonyos, hogy a pártelnök nem adta meg az ügyvezető elnökséget Lezsák Sándornak, de lehetővé tette, hogy az alelnökök sorban „ügyvezessenek”, és először Lezsákra kerüljön a sor.

Lezsák Sándorra hárult az a kellemetlen kötelesség, hogy Csurkát eltávolítsa a frakcióból. De a drámai vita végén, neki adatott meg az az elégtétel is, hogy az MDF-be költözött ördögöket, a liberálisokat kiseprűzze. Beszéde Elek és Debreczeni ellen szenvedélyes és izzó volt. Nem volt, és nem lehetett kegyelem. „Ti álltatok ott az ablakban, amikor testvérünk szekere arra járt. Miatlatok tört ki a kereke. Miatlatok kell megválnunk leghefvebb barátainktól. Ti lopóztatok közénk. Ti ettétek a kenyereinket, ittátok a borunkat. És ti tettetek mocskot a kenyereinkbe, mérget a borunkba. Ki veletek!”

Most a hiúz- és a vakond-szemek Antall Józsefre kancsalítanak. A hatalmas zsákmány az egyetlen és utolsó vadászra vár. Az utolsó Alapító Atyának kell sarokba szorítani az 1994-es választások pártlistáival. Ha ő osztja el a lehetséges mandátumokat, ő sugallja, hogy ki hányadik a megyei listán, ki hová kerül az országos listán, akkor becserkészte a pártelnököt. Azután már csak el kell ejtenie. Megmondhatjuk előre, nem fog sikerülni. Mert „bár felsandalít a párttűtés rá, / Tettleg kevésre megy” – mondja Claudius király önmagáról a Hamletben. Úgy bizony. Antallt nem párttűtés, nem hiúzmarás fogja elejteni – elegendő végigolvasni a Hamletet.

Terembura

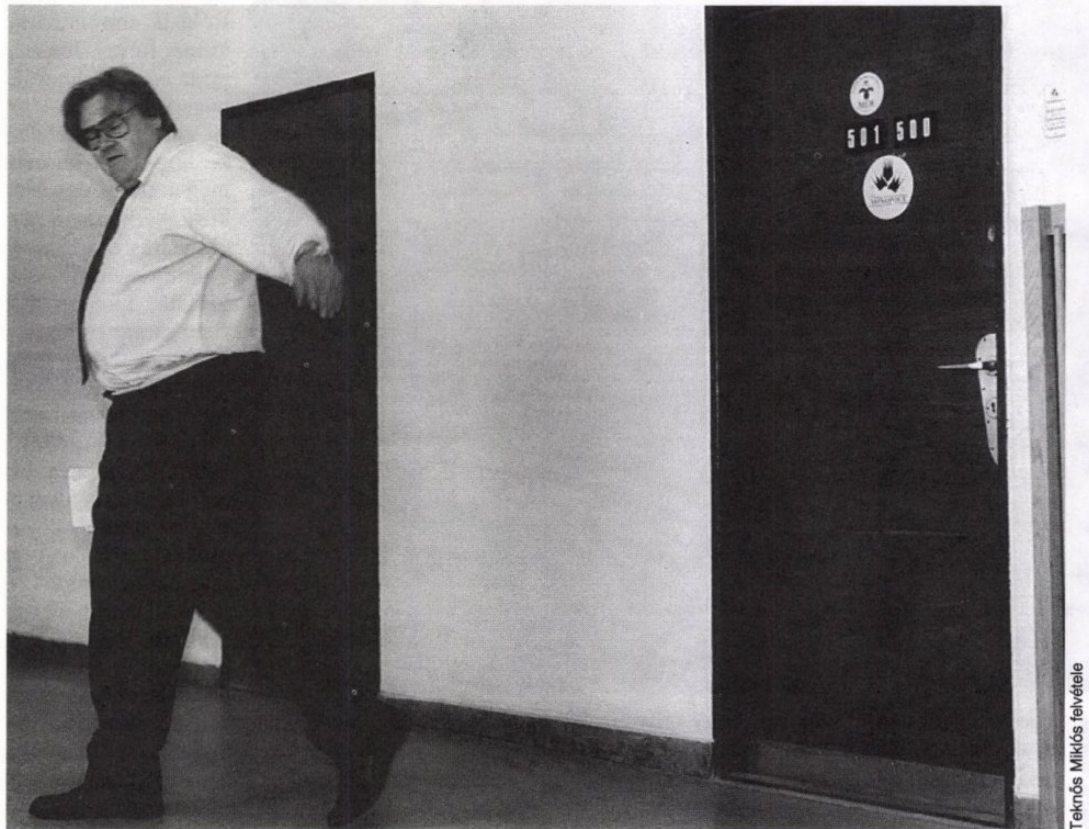
„Elmúltak az őszi versenyek” / El, Krúdy úr! hány verseny múlt azóta. / S álmodtunk néha olyan éjszakát / öngyilkost lóbált mind az ág, / de persze éltünk, s játszottunk tovább, / s ki győzött? az öngyilkosok talán / kik féléjszaka csüggöttek az ágon, / aztán levágták őket – vagy talán / akik készülnek jövő versenyekre?” Zelk Zoltán írta ezt 1974 januárjában. Egy kicsit annak a szőke bumfordinak, annak a konyhájában vigyorgónak, akit nem bírt meg éjszakánként az ág. Aki az öreg Zelkovitsot sohasem bűdöszsidózta le, nem küldte a téglagyárba, nem rugdosta be a vagonba. Még csak rá se ordított egyszer egy jót, ahogy Szigligeten annyiszor, de annyiszor szobák ajtaját verve. Ki győzött ebben a szőke fiúban? S vajon miért győzedelmeskedett?

Elmúltak Csurka István őszi versenyei. Valamennyi versenye elmúlt. Városában, utcáiban immár „örökös a vízhiány, örökös a száraz szél, örökös a por, örökös a zörgés-zizegés. Száraz kóró az éjben, száraz ágaké a járdán. Őszövetségi táj ez, sáskavész után. Nem maradt levél a fán, sem a lelkeken”.

„A génekről van szó, akár tetszik, akár nem. Mégse lehet büntetlenül egy ilyen családba születni. Vannak dolgok, amelyek kinőhetetlenek. Vagy éppenséggel visszajönnek a gyerekkorból. Ahogy a kutyává szelídített farkasból csak előjön előbb vagy utóbb az ordas.” Az egyre jobban bölcsülő öregember, aki már megint hátravitt a kis irodájába, hátha ott nem hallgatják le a telefonjában matatók, megértően pillant rám. „Tudom, tudom, hogy ez nem tudományos, meg semmi alapja sincs, de mégis így van.” „Csak nem érezted meg rajta a vadállatszapot?” Meglepődik. „Te, hát éppen ez az, hogy nem. Mert nem a szaga, nem a szeme állása, nem a ragadozó foga a farkasé, hanem ami belül van. Mondhatnám, hogy már

felismertem. Én is hallottam, hogy részegen ordít ez is, azt is. De nem lesz egy részeg ordítózból ordas farkas, egy ilyen gonosztevő.”

Apáinkat nem mi választjuk. Apáink eszméit és rögeszméit még kevésbé. Van abban valami megrendítő, hogy a nyolcvanas évek ellenzéki, fél-ellenzéki személyiségei közül hányan és hányan vannak, akiknek apái megtagadásával, benső meggyilkolásával kell lázadásában szembenéznie. És még azt se tudjuk, hogy mi volt előbb: az apák miatti szégyen, kényszeres felejtés, esetleg kiordítás, vagy a fennállóval szembeni lázongás. Mert Csurka István éppúgy nem azonosult szélsőjobboldali apjával, írsaival, személyiségével, ahogy sokan mások – rosszul mondanánk, hogy a másik oldalon, mert nincs másik oldal –, elvisel-

hetetlennek érezték szélsőbaloldali apáik cselekedeteit.

De Csurkában apja elleni ágaskodásában a szűkösség elleni ágaskodás van. Csurka ki akart és ki akar törni a provincialitásból. Nem akar „magyar főstő lenni, magyar ecsettel”, „magyar poéta, magyar pennával”. Hódítási vágya nem a magyar ugarra, hanem a budapesti flasztterra viszi. Csurka szerelmes Budapestbe, szerelmes a városba. Nem a Békéscsaba melletti tanyákat, a fakult kisvárosokat kívánja ámulatba ejteni, bírni, leteperni, hanem Budapestet.

Ezerkilencszázötvenhat

Két nagy élménye van. 1956 és Budapest. Iga-za van Eörsinek, amikor kiemeli, hogy „ama igen gyér számú szerzők közé tartozik, akiknek a Magyar Október nem pusztán tíz napot jelentett, hanem olyan történelmi időszakot, amely nemzedékek életét határozta meg. A Bánya, a Deficit és egy tucatnyi novella ennek a felismerésnek köszönheti létrejöttét.” (Eörsi István: Az átvilágítás homálya). S tegyük hozzá, hogy nem volt olyan politikus, aki oly erővel nyilatkozta volna ki bármiféle ellenzéki találkozóon, mint Csurka, az 1956 iránti érzelmeit Monorierdőn 1985-ben. Az oda írt dolgozata az első „fényvilános” hitvallás 1956 mellett. És Csurka egész politikai filozófiájának a sarokpontjává 1956-ot tette. „Ott a magyarság egységben volt és megemelkedett, azóta csak hanyatlak.” Sohasem engedett a negyvennyolcból, ötvenhatból, vagy legalábbis abból, amit annak hitt. Nemzeti és szociális álmról van

itt szó. Hogy ez a nemzeti és szociális álm a kilencvenes években nemzetiszocialistává kapcsolódik össze, az nem következik szükségképpen se neveletéséből, se életútjából.

Nem lenne igazságos azt állítani, hogy Csurka már 1956-ban is egy szélsőjobboldali eszmény jegyében szerette a budapesti felkelőket. Még hamisabb az a beállítás, amely szerint természetes, hogy Csurkának 1956 tetszik, hiszen az nem volt egyéb, mint a népharag és a fehérterror együttese. Senkinek sincs joga magát utólag Csurkával igazolni. Csurka se '56-ban, se '57-ben, amikor aláírta a tiszt által elé tett papírost, se a Kádár-kor tündöklésében, amikor sikerdarabjait írta, se a nyolcvanas években, amikor politikusi pályára lépett, nem volt se titkos, se nyílt szélsőjobboldali.

Nem volt érzelmeit és eszméit titkoló ügynöke se a kádári hatalomnak, akármit is írogatott jelentéseiben, de nem volt elszánt ügynöke valamiféle nemzetiszocializmusnak se.

Csurka nem alámerülő alkat. Nem tartozik azok közé, akik valamikor elszánják magukat a mélybe bukásra egy eszme, vagy inkább egy életforma alapján, hogy azután kicsit elkékvülve a visszafojtott lélegzettől, húsz-huszonöt év múlva felbukkanjanak. Csurkának nem volt „eszmeje”, nem volt „módszere”. Ezért azután nem is válthatott eszmét vagy módszert. Nem volt hová alámerülnie, ha egyáltalán létezik ilyen alámerülés. (Alá lehetett merülni a jól-rosszul megmaradt keresztény úri középosztályba életforma alapján. Összejárás, uszodai, múzeumi, szerkesztőségi, templom utáni csevegés, közös emlékek és élmények. Kirándulások, biciklitúrák, gyerekek együtt sétáltatása. Ha kell, „fehér segély”. Mindenki ismer mindenkit, apát és nagyapát, az egész „jó családot”, a modort, az öltözködést, a kalapemelést. Csurka nem tartozott ide. Alámerülhetett volna, vagy inkább visszabukhatott volna egy plebejus alsó világba, az ismeretlenségbe. A kisvárosi tanító, népművelő, a kétkezi munkás, a kisember világába. Csakhogy akkor valóban minden elveszett, amiről korábban álmodott. Csurka nem akart visszatérni az ismeretlenségbe, az írás „alá”).

Mondhat bármit utólag. Az egyetlen igazsága az, hogy „élni akart”, és ezért hajlandó volt bizonyos dolgokat megtenni. Dehogys gondolt későbbi önmagára. Nem volt shakespeare-i hős, aki vesztett csata után a halálra, vagy „módszert váltva” a gazemberségre szánja el magát. 1956 vere-

Teknős Miklós felvétele

sége azt bizonyította számára, hogy milyen semmi egy nép a világ szemében. A nép „megalkuvása” arra indította, hogy nincs tovább. S végül, saját megalkuvása csak annyit jelentett, hogy belátja, neki sincs tovább, és hiába hiszi magáról, hogy már valakivé lett, bizony senki és semmi ő a hatalom szemében. Tudhatta és láthatta, hogy ő a százezeregyedik, akivel szórakoznak, érezhette, hogy még arra se méltatják, hogy komolyan vegyék, hogy féljenek tőle, vagy erkölcsi dilemmáit felszínre engedjék. Nehéz persze ma beismernie, hogy nemcsak hősnak nem bizonyult adott helyzetben, hanem egész életében semmire se tartotta a hatalom. Módszere nem neki, hanem a hatalomnak volt. Méghozzá egy nagyon-nagyon alacsony rangú hatalomnak. Nagy Imrétől vagy Bibó Istvántól, Donáth Ferencről vagy Déry Tibortól még a szovjetek, még Kádár János is tartottak. Csurkától az őrmester se. S Csurka utólag igazolta is, hogy az őrmesternek volt igaza.

Csurka budapesti kávéháza

Az író Csurkának Budapest, és a budapesti, mi több, a kávéházi „társasági élet” 1956 utáni legnagyobb élménye. A legvidámabb, legszellemesebb, legélnivágóbb írói, szerkesztői kör fogadta be. Olyan emberek, akik nemcsak ragyogóan írtak, csiszoltan szerkesztettek, s tudtak órákon keresztül villogóan csevegni, barátaikat és ellenségeiket megszólítani, de akik együtt rázták az öklüket a lóversenyen, kártyáztak, ittak, tartottak közös kulcsú lakást vagy faházat a nők miatt, akik mindig kölcsönöztek a saját semmijükből, és ugyancsak leteremtették a másik darabját, cikkét, versét, ha úgy tetszett. Csurka sohasem lett volna jó író Réz Pál és Domokos Mátyás nélkül, Zelk vagy Örkény, Eörsi, Galsai vagy Kormos hatása nélkül. R. P. mondta róla később kicsit keserűen: „Ő volt a

legtehetségesebb, ő a legjobb. Csoóritól senki nem várt semmit, na de Csurkától! Tudott írni, és ami még fontosabb, tudott gondolkodni.” Csurka csak Budapesten érezte jól magát, s legfeljebb Szigligeten, ahová magával vitte Budapestet. Nem álcázásból írt „körúti darabokat”. Nincs egyetlen hiteles sora a faluról, ha egyáltalán ír róla. Róla is elmondhatta volna Révai József, mint Nagy Lajosról, hogy kávéházi író.

Van, aki feltételezi, hogy Csurka mai magatartását egy akkori sérelem vagy elutasítás okozhatta. Semmi ilyenről nem tudunk. Ezek a ma Csurka által idegenként kítaszított írók nemcsak befogadták Csurkát, hanem valósággal dédelgették. Hohó, hát éppen ez az! Talán mint Adyt, körbevették a ravasz zsidók, s ő volt a díszgoj a társaságban? Ugyan már, ostobaság. Egyszerűen nem merült fel a kérdés. Csurkának nem

kellott titkolnia neveltetését, még csak antiszemita megjegyzéseit se, mert mindenki tudott róluk. Ismerték, ha iszik, akkor üvöltözni kezd, s előbb vagy utóbb zsidózik. Úgy ahogy mások basszamegeznak, vagy meztelenül kirohannak az éjszakába. Nem volt ember írók és szerkesztők között, aki ne ismerte volna Csurka botrányait. De korántsem tulajdonítottak neki akkora jelentőséget, mint tulajdonítanak neki ma. „Na, te marha!” – mondták neki feddően, de szeretettel. Nem vették magukra. Ahogy a nők is elnézően mosolyognak, ha a férfiak rákezdik, hogy minden nő kurva. Ahogy a barátok csak rosszallóan csóválják a fejüket, hogy „ez a Pista, ez a Pista, már megint ellovizta, elcsapta a család pénzét, most nekünk kell összeadni valamit az asszonynak”.

Csak én, a kívülálló, az élet- és multságidegen kérdeztem óvatosan 1985-ben Kis Jánostól: „De mégis, hogyan fogadhatjátok el ezt a Csurkát a népiek egyik vezetőjeként, amikor ismeritek, hogy hírhedt antiszemita?” Igaz, hogy én feleakora vagyok, mint Csurka, nem ittam meg még másfél liter bort együltömben, s kanaliztam be egy púpozott lábas töltött káposztát. Nem jártam egyszer se a lóversenypályán. Nem volt erőm éjjel kettőkor valamelyik szépasszony ajtaját verni, s ordítani, hogy „gyere ki, te zsidó szajha, tudom, hogy mindenkivel lefekszel, csak velem nem”. Egyszóval nem vagyok gerinces magyar író, ezért tettem fel ilyen kérdéseket. Kis János életmódja se igen talált Csurkához, de szigorúan nézett rám a szemüvege mögül: „most ezt félre kell tenni”. Neki volt igaza. A barátok félretették a dolgot barátságból, a politikusok politikából. A barátok azért, mert nem vették komolyan. A politikusok azért, mert egy kicsit komolyan vették.

Csurka István, a tehetséges drámaíró felépítette a bohém őstehetség Csurka Istvánja szerepét. Ez a barátok által is mondatról mondatra, óráról

óra szerkesztett drámai főszerep. Egy kedves bohém, önironikus, saját magával néha nem bír, helyzetébe belenyugodni nem akaró, sokárnyalató magyar fiúról szól. Aki odamondogat, de van stílusa. Nem lehet tudni, hogy mikor mond igazat, mikor játszódik, mikor illegeti magát, s mikor zokog igazán. Ez a szerep jól volt megcsinálva. Csurkát fel is emelte a „majdnem első” közé. Nem lett ugyan a „nemzet drámaírója”, az „élő klasszikus”. De ha van türelme kivárni, s nem törekszik egy szoborra a parkban, mára már Örkény mellett emlegetjük.

Csak hogy mint „majdnem első”, illetve mint „színházi bohémot” se a formális, se az informális hatalom nem méltatta figyelmére. Nem kívánták vele megosztani titkaikat, nem akarták beavatni. Sohasem tudott Aczél György belső körébe kerülni, ahogy Illyés, Németh, Déry, Vas, Ottlik, vagy a „fiatalabbak” közül Juhász, Csoóri. De nem ült Illyés lábainál. Nem tartozott, nem tartozhatott később Pozsgay Imre köréhez sem. „Komolytalan ember” – legyintett rá Aczél. „Drámaíró” – fintorodott el Pozsgay.

A politikus Csurka

A hatalomban lévők sehogyan se akarták elhinni, hogy Csurkában a nemzet lelkiösmérete támadt föl. Tegyük hozzá, hogy a barátok is gyanakodtak, amikor 1983-ban Csurka elindult politikai útján. „Jó szerep, jó szerep, nem írta meg rosszul, de vajon hány előadásig tart ki?” – töprenghettek magukban. Ellenfelei, irigyei azt kérdezték maguktól és egymástól: „ugyan minek szórakozik most, amikor megkapott mindent, szereti a közönség, és befogadta a rendszer. Nyugodtan írhatná tovább a sikerdarabjait.” Csak hogy Csurka István nem vagy nemcsak sikeríró szeretett volna lenni. Hanem valódi író. A politikában is írótságot látott. Tapasztalatot, anyagot, vért, könnyeket. Újra meg akarta érinteni a földet, amely a nyolcvanas évekre eltávolodott tőle. Ismerte, értette a „siker” Kádár-kor világát. De most megszimatoalta, hogy valami megrokkant, valami eltört ebben a világban. Tehetségét mutatja, hogy előbb érzett rá erre, mint számos író társa.

Csurka szívből utálta a hatalmat. Gyilkosnak tartotta Kádár Jánost, véres gazembereknek Kádár embereit. Az ő sérelme nem kultúrpolitikai sérelem volt. Csurka azért volt radikálisabb bármelyik társánál, mert ő magát a rendszert tartotta elviselhetetlennek. De 1957 óta beismerte magának: „Tűrhetetlen az, amit túrnk. Lehetetlen: ami mindennap megtörténik.” (Szép Ernő) Neki nem egy folyóirat, a Hítel, a Bethlen Gábor Alapítvány vagy az Írószövetség kellett. A rendszerbe fáradt bele. Ahogy belefáradt más okokból a társadalom is. Csurka elsőként adott hírt a társadalom elfáradásáról, s egyben a rendszer megöregedéséről. (Ezt az elfáradást lelki okokra vezette vissza. Ahogy saját érzelmeiben felfedezte a beleunást, a fulladozó lélegzetvételt, ugyanezt vélte a társadalomról is. Azzal keveset tudott kezdeni, hogy a társadalom a valóságban saját anyagi igényeinek, és egyben a rendszer ígéreteinek teljesítését kérte számon Kádár Jánoson.)

Érdekes figyelni, ahogy Csurka rögtön a színpad közepére tolakodott, s a falstaffi ivós cimborából trónját követelő sértett királyt formált. Nem játszott rosszul. Megkomolyodott, akár Harry herceg. Szövege írói szöveg volt, szerepjátéka egy tömbből faragott. Már ő tartja Monoron az egyik előadást. Nagy sikerrel. Csurka beszél Lakiteleken Pozsgay, Bihari és Gombár mellett. Ekkor vette fel a színpad közepén megálló, s megkerülhetetlen vagyok alapállását. (Ifjabb Hans Holbein képén pillant így le ránk VIII. Henrik király.)

De Csurka István nemcsak a színpadi, hanem a való életben is szerencsejátékos. Nem kártyás, aki pókerarccal blöfföl, nem rulettes, akinek kombi-

nációi vannak, hanem lóversenyes, aki a tiszta szerencsét játssza. Fölteszi – s mindent elveszít. Fölteszi – s mindent megnyer. A tegnapi nap nem számít. Nem számít a holnap se. Csak a mai. Valahonnan mindig lehet pénzt szerezni. Nem érdekes, hogy mit mondtam, mit tettem tegnap. Csak ma bejőjön. Kár Csurkán számon kérni, hogy tegnap, tegnapelőtt már mindent elveszített. Kár elszámoltatni vele, hogy egészen mást mondott. Na és? Akkor azok a lovak futottak, ma más lovak futnak. Akkor azt fogadtam, ma ezt fogadom. Csurkának nem volt úgy, hogy valahogy ne lett volna. Az ilyen szerencsejátékos állandóan az öngyilkosság szélén jár, és sohasem lesz öngyilkos. Miközben tikkettjét tépkedi, beismeri, hogy hibázott. Sorsát a másnapra pénzt, hitelt kölcsönző feleségének, barátainak, ellenfeleinek, népének kezébe helyezi. Sír, nevet, hibáztatja a gebéket, a lefizetett zsokékat, istent hívja tanúul, mélyen a szemébe vagy gögösen elnéz a kölcsönadó feje fölé, megveti a neki hívőket. Látja magát, hogy milyen undorító. És tudja magáról, hogy milyen tehetséges. Hisz a szerencsecsillagában. Hiszi, hogy sikertelensége átkozott összeesküvés.

Mint drámaíró megírta már önmagát és hitelezőit. És mivel a társadalom jelentős része is hitlere, majd csak lesz valahogyra, vakszerencsében bízva élt, elfogadta, amit írt. Mint politikus jól látta önmagát és politikai hitelezőit. Társait, a későbbi Alapító Atyákat értékükön vette: dilettánsok. „Ezek még életükben nem nyertek, s nélkülem nem is fognak. Nem tudnak még egy tétet se megjátszani. Úgy fogják a szaros kis pénzüket, mintha érne valamit. Úgy somfordálnak haza az asszonyukhoz, hogy még egy kis murit se hajlandók megkockáztatni. Még a savanyú borukat is úgy kortyolják, hogy az orruk a pohárba lóg.” Csurka a színt, az életet vitte a „búsmagyarok” közé. De óvatosan, vigyázva, sohasem megfélekezve arról, hogy ő már megjavult. Valószínűleg befelé röhögött rajtuk. Ma is hiányozhat neki, hogy egy másik asztalnál Réz Pállal együtt gúnyolhassa ki ezeket a savanyú, albréleti Peturokat. Ha még maradt benne drámaírói képesség, megírta őket. Ismeri rugóikat, nevet szánalmas mondataikon, kitalálatlan, s csorba szavaikon, kicsinyes furlajosi, bírószoltános világukon.

Csurka nincs meghatva Antall Józseftől se. Látta már az urakat, kért már tőlük becsületszóra. Ismerte az urak multságait, megvetette az ősökre mutató agyalágyultságot. Antallról elismeri, hogy nem dilettáns. Játékos ő is, csak másfajta szerencsejátékos játszik. Csurka szerint Antallnak legalább annyira szüksége van rá, mint neki Antallra. Biztos volt benne, hogy mindig kap politikai kölcsönt a másnapi játékához. Ezzel az úrral meg lehet állapodni hoci-nesze alapon: én hagyom a te játékaidat, te pedig az enyéimet. Csurka akkor kölcsönzött az „erkölcsi tőkéjéből” Antall Józsefnek, amikor a folyamatosság miatt fontos volt, hogy az egyik legismertebb Alapító Atya mit mond. 1990 tavaszáról, a paktumról van szó. Csurka nemcsak eltúrte, de meg is támogatta a miniszterelnök akcióját. S meglepő módon a miniszterelnök nem kívánt megválni Csurka Istvántól ügynöki múltja ellenére sem.

Csurka, a lakiteleki sátorpóznák megmaradt Őre hosszú időn keresztül hagyta, hogy Antall József egy saját ellenálló múltat találjon ki magának. Nem bugyborékolta ki belőle a kacagás szereplője láttán. Antall pedig változatlan arccal ül hallgatta, hogyan szidalmazza Csurka azokat, akiknek jelentett. Nem okoztak egymásnak meglepetést. Nem csodálkoztak a végjátékban sem. Csurka sejtette, hogy aligha győzhet. De nem a politikai győzelemért, hanem a közfigyelemért harcolt. Ezt pedig elérte.

„Nekem az a mániám, / hogy nem vagyok egy névtelen pávián. / Tudjátok meg, bármily fura, / az én nevem: Terembura. / A majmok közt én vagyok / a Világ ura.”

Egyetlen politikai hitelezőjével nem tudott mit kezdeni. Ez pedig Kis János volt. A kalandor szerencsejátékos, magát mindig mindenből kimagyarázó, beleváló fickó Kis Jánostól és társaitól félt. Tartott ezektől a szigorú aszkétáktól, akiknél fel volt jegyezve minden szava, minden adóssága, akikkel nem tudott inni, nőkről beszélni, akik nem nevettek a zsidó viccein. Tőlük csak egyszer kérhetett politikai hitelt. Míután nem fizetett, többé nem adtak. Kisebbrendűnek érezte magát a tudásuk, az elszántságuk, az önmagukkal és másokkal szembeni könyörtelenségük miatt. Kínos volt velük magyarázkodni, mert csak figyeltek mereven, ragaszkodtak az „egy font húshoz”. Nem tudta őket beleírni a darabjaiba, mert nem értette a nyelvüket, a szokásaikat, tetteik okait. Okosnak, összetartónak, titokzatosnak látta őket. Nem kellett ehhez neveltetés. Nem kellett ehhez apa. A pávián, aki eddig tapsot kapott és nevetést minden trükkre, most csak azt láthatta, hogy elfordulnak és elmennek a ketrecedől.

De a hiúságánál is lényegesebb, hogy először 1987 tavaszán, majd 1989 őszén olyan helyzetek teremtődtek, amelyek megmagyarázhatatlanok voltak számára. Éppúgy érthetetlenek, mint az, hogy hogyan érthette el Kádár János néhány hónap alatt az emelt fejű nemzetnek lehajtott fejűvé változtatását. Érthetetlen volt, hogyan tudtak a Beszélő körében titkon egy programot megcsinálni, s a Szabad Európa rádión keresztül ekkora hatást kelteni. (Beszélgettem vele ekkor. Csodálta a Társadalmi Szerződést, amit bizony én egyáltalán nem csodáltam, nagyra tartotta a program előállítói konspirációs képességét, és meg volt rendülve, hogy hirtelen hogy tele lett a nyugati sajtó. Ez igen, ez már valami. Ezek tudnak valamit, aminek mi nyomába se jöhetünk. Rendben van, megírták. Írni még talán én is tudnék. Csak azután elkonzspirálták mindenki előtt, kinyomtatták, lefoglalás nélkül szétosztották, kijuttatták Nyugatra, bemondatták, vezető nyugati lapokban hírért adták. Honnan tudják ezek ezt? Honnan vették azt a képességet, hogy itt üldögéltek velünk együtt, és egyszer csak előálltak a dologgal, mintha valami semmisség lenne? Valami rejtélynek kell lennie. Vagy Aczéllal és a hatalommal játszanak össze, vagy egy nemzetközi zsidó közösséggel vagy mind a kettővel. Mert maguktól ezek a ványadt, szemüveges értelmiségiek ezt nem tudhatják. Ettől a csodálattól egy lépés volt a sértett haragig.)

Érthetetlen és megbocsáthatatlan volt számára, hogy 1989 őszén hogyan varázsolták el a szabaddemokraták a népet. „Azt a népet, amelyik Lakitelek óta mellettünk és Pozsgay mellett állt.” Konspiráció és még egyszer konspiráció.

Az összeesküvők száma később növekedett. Ezzel volt magyarázható, hogy a szeretett kormányt később nem szerették, hogy szózatait nem fogadták el a sajtó, hogy nem ment a privatizáció. Csurka elgonoszulása, eltorzulása már csak idő kérdése. De ne feledjük, hogy új szerepéhez tartozott, hogy az összeesküvéseket leleplezze, a magyarok védbástyája legyen.

Rátalált a megoldásra. Kezébe volt s van a kulcs. Szívesen eljátszotta volna a Nagy Egyeztető, az Atya szerepét a kivonult Csoóri Sándor után. De ez a szerep az országban és a pártban egyaránt kimúlt, még ha Antall József vagy éppen Pozsgay Imre ezt nem is hajlandók tudomásul venni. Lett volna a Nagy Tisztogató, a Szent Purifikátor. A szerepre sokan jelentkeztek, de se a társadalom, se a hatalom nem tartott rájuk igényt. Túl kicsi, s nem valami vonzó szerep a Hatalom Publicistájának lenni. Jobb híján csinálta, de többre vágyott. Többre a Nemzet Fenegyedőre, a Nagy Kiördítő, a Mindenkor Igazmondó szerepénél is. Teremburának, a Világ Urának, Minden Igaz Magyar Fejének lenni, hacsak öt percig is, megéri. Teremburák pedig 1992 őszén csak szélsőjobboldalón reszkettethettek. Sikerült előidéznie a fogvacogást. És ezért a fogvacogtatásért, ártatlanoknak ijesztgetéséért, s a magyaroknak újra bemozolásáért nem lehet neki megbocsátani.

„Majompóznán majomkirály / majomnyelven szónokol, / egyiké majommennysország, / másiké majompokol.”

Ha sikerül neki, pokol lett volna nekünk. Most, hogy majomrácsán kitekint, s újabb kunsztokat próbál, már alig érdekel valakit. Makogása untat. Hátat fordítok. Ehhez a ketrechez soha többé nem megyek közel.

